

Šerbo Rastoder, *Kad su vakat kaljali insani. Šahovići 1924. (drugo izdanje)*. Almanah – Institut za historiju, demografiju i antropologiju Sandžaka, Podgorica – Novi Pazar – Rožaje, 2024., 587 str.

Naslov knjige (*Kad su vakat kaljali insani*), koja doživljava svoje drugo izdanje (prvo izdanje objavljeno 2011. godine) je preuzet sa tribine koja je pod tim naslovom održana 14.11. 2009. i na kojoj se govorilo o ovom zločinu. U ovoj knjizi Rastoder je objavio sva izlaganja sa te tribine (str. 195-278). Tada su, osim Rastodera, govorili još Asim Dizdarević, Ilija Vujošević (koji je svoje izlaganje u ovoj tribini naslovio „*Kristalna noć*“ u *Vraneškoj dolini 1924.*), Pero Radović, Bećir Macić, Sait Šabotić. Uz to, u ovoj knjizi su objavljeni i naknadno pristigli tekstovi, među kojima i oni koji su bili i kritički nastrojeni prema panelistima (Milan Bulatović), ali i neki koji su dalje razvijali tezu sa te tribine (Novak Adžić, Ervin Spahić, Petko Bošković, Sjećanja Milivoja Bulatovića).

Inače, Šerbo Rastoder je 1999. u časopisu *Almanah* objavio neke dokumente o pokolju u Šahovićima. Jedan dokument je bio *Predstavka Muslimana izbjeglih poslije pokolja u Šahovićima*. Predstavka je upućena kralju Aleksandru iz Višegrada 17. juna 1925; Drugi je bio *Izvještaj načelnika Pljevaljskog okruga od 12. 8. 1925. godine*. U ovom dokumentu vlasti se pravdaju da nisu mogle spriječiti „najezdu odmetnika“ te navode da su „odmetnici“, kako bi osvetili ubistvo Boška Boškovića, za koga okrivljuju Jusufa Mehonjića, ubili 120 Muslimana i zapalili 45 njihovih kuća; treći dokument je – izvod iz Đilasove knjige *Besudna zemlja*. Potom je 2000. godine Rastoder objavio i knjigu *Političke stranke u Crnoj Gori 1919-1929*. u kojoj je, također, značajnu pažnju posvetio pokolju u Šahovićima.

Šta se desilo u Šahovićima 1924. godine? Ukratko, 7.11.1924. crnogorske komite su ubile Boška Boškovića, bivšeg okružnog načelnika Kolašinskog okruga i inspektora MUP u penziji, koji je bio pristaša bezuslovnog ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom 1918. i koji se istakao u slamanju *Božićne pobune* i kasnije se vrlo surovo obračunavao sa crnogorskim komitama. Nakon ubistva, vlasti su razoružale muslimanska sela u Šahovićima i Pavinom Polju, pokupile neke taoce pod izgovorom da su im životi ugroženi, a potom je 2000 Crnogoraca „osvetnika“ noću

9-10. novembra 1924., nakon što je Boško sahranjen, a vlasti potaknule osvetu, krenulo u akciju protiv razoružanih muslimana. Brojke ubijenih su različite (od 100 do 450 ili čak preko 1000). Taj pokolj muslimana je doveo do iseljavanja preživjelih (iseljeni u Tursku, Pljevlja, Sarajevo, istočnu Bosnu – u Gornji Rahić kod Brčkog je naseljeno 140 porodica sa oko 400 članova. Danas potomci tih iseljenika žive u selu Islamovac u općini Brčko).

Na čemu insistira prof. Rastoder u ovoj knjizi? Ne na broju ubijenih nego na okolnostima u kojima je taj pokolj izvršen: mirno doba, izostanak temeljite istrage i kazne za počinitelje (simbolički su kažnjeni neki stražari zatvora u Šahovićima jer su se bili dogovorili sa „osvetnicima“ da im predaju zatvorenike), te šutnja o tom zločinu.

Rastoder također pokušava pokazati kako je besmisleno davati neki naknadni „smisao“ ovom zločinu („sukob krsta i polumjeseca“, „šta su oni nama uradili prije“ i sl)

Kako Rastoder strukturira svoju knjigu? Kreće od toga šta se desilo, navodi činjenice o ubistvu („Ah, te činjenice!“) iz kojih se vidi da Boškovića nisu ubili muslimani (a Jusuf Mehonjić, koga su odmah prozvali kao ubicu bio je u to vrijeme u Albaniji) i pokazuje ko, zapravo, stoji iza ubistva i šta je pravi motiv.

Gdje je izvršen zločin? Bijelo Polje, Šahovići, Pavino Polje. To su toponimi koji su važni za razumijevanje ovog pokolja. Pavino Polje je naselje u Bijelom Polju, na putu prema Pljevljima; Šahovići (Tomaševo) je također naselje u Bijelom Polju, smješteno u dolini rijeke Ljuboviđe, pritoke Lima, nalazi se na putu od Bijelog Polja prema Kovrenu. U Šahovićima, koji su u sastav Crne Gore ušli 1912, većinu stanovništva su činili muslimani. Poslije pokolja 1924. muslimani su iseljeni i tu su se naselili pravoslavci, a poslije Drugog svjetskog rata naselje je promijenilo ime u Tomaševo, po Tomašu Žižiću, narodnom heroju iz Bijelog Polja.

Rastoder objašnjava kontekst u kojem se zločin odvijao: pokazuje kako su se na ovom području oko muslimanskih glasova nadmetali radikali i demokrate, te kako je JMO zločin nastojala kapitalizirati na način da je za njega optuživala radikale (koji su bili na vlasti u vrijeme

pokolja), te pokušavala preko toga proširiti svoj uticaj izvan BiH, na prostor Sandžaka. Ipak, izbori održani početkom 1925. pokazali su da su muslimani ovog kraja većinski glasali za listu Radikalne stranke (koja je dobila 46,1% glasova, a JMO 8,4%).

Šerbo Rastoder u knjizi vrlo precizno, kao historičar, utvrđuje činjenice o počiniteljima zločina, trajanju zločina, odnosu vlasti prema zločinu, ulozi pojedinaca. Ne pokušava utvrditi broj žrtava, jer su izvori različiti (neki govore do 1500 ubijenih muslimana), nego zaključuje da će to „ostati tajna i sigurno će se i dalje nagađati“ (str. 59). Za Rastodera ključno nije broj ubijenih nego posljedice – muslimani Vraneške doline, ali i iz čitavog Bjelopoljskog okruga, su raseljeni. Rastoder to kvalificira kao – genocid (str. 59).

Da bi se približio razmjerama zločina Rastoder navodi statističke podatke popisa stanovništva i druge arhivske izvore. Prema historijskim izvještajima, iz tog kraja se do početka 1930. iselilo 1260 muslimanskih kuća sa oko 7560 lica (67). Dio ih je doselio u BiH (oko Brčkog: Gornji Rahić, Maoča, Čelić).

Šerbo Rastoder u ovoj knjizi, nakon što je iznio temeljne činjenice o pokolju u Šahovićima, i nakon što je ponovo objavio tekstove sa tribine 2009. o tom pokolju, jedno posebno poglavlje je posvetio analizi literature o ovom zločinu. Pošao je od knjige Milovana Đilasa *Besudna zemlja*. Iako je opisujući zločin u Šahovićima Đilas bio dosta uvjerljiv, Rastoder je uočio kako je jedan strašno morbidan dio ovog zločina, koji je objavljen u engleskom izdanju, izostavljen u izdanju na srpskom jeziku (str. 303-304), ali je i to vjerovatno uradio sam Milovan Đilas, a ne priređivač spskog izanja te knjige. Zatim Rastoder upućuje na knjigu *Zlo proljeće* Mihaila Lalića, *Krivica* Huseina Bašića, *Monigreni* Jevrema Brkovića, te opis koji je dao Marko Vešović u knjizi *Smrt je majstor iz Srbije*. Zatim slijedi dio o pisanju onovremene štampe o zločinu (*Politika*, *Slobodna misao*, *Pravda*).

U poglavlju *Dželati, žrtve i njihovi potomci o zločinu* prenosi neka sjećanja kako onih koji su sudjelovali u zločinu, tako i njihovih potomaka i potomaka žrtava. Posebno je važan razgovor koji je Danilo Jauković, narodni heroj koji je pisao o ustanku u Sanžaku i pokušavajući shvatiti

zašto su se Muslimani sporo uključivali u NOB došao do ovoga zločina kao jednog od motiva zašto su muslimani sa tog šireg kraja bili dosta rezervirani – „jer praktično Muslimani se nisu osjećali kao ravnopravni članovi te države“ (str. 339). Tu su i sjećanja Šaćire Mušović-Šahmanović, Hakije Fazlovića i Šabana Drpljanina (iz Islamovca - s njim su 2011. razgovarali Ismet Dedeić i Ćazim Suljević), Ševka Muslića (s kojima je u Sarajevu razgovarao Šemsudin Hadrović), Mustafe i Amira Muslića te Zekije Brahić.

Šesti dio knjige su dokumenti o pokolju. Rastoder objavljuje *Interpelaciju* koju su podnijeli komunistički poslanici u Skupštini Jugoslavije 1921. upozoravajući na „zulum kakav vrši okružni načelnik Boško Bošković u okrugu Kolašinskom“ (str. 377); *Predstavku muslimana izbjeglica poslije pokolja u Šahovićima* (predstavka upućena iz Višegrada 17. 6. 1925); *Izvještaj načelnika Pljevaljskog okruga* iz novembra 1925; govor Atifa Hadžikadića u Narodnoj Skupštini Kraljevine SHS 1925 (ne navodi se tačan datum, str. 382-389); predstavka Hamdi-bega Hasanbegovića i Amira Muslića upućena kralju Aleksandru 21.11.1924; *Izvještaj Bjelopoljskog muftijstva o sudbini džamije i pokušava, te iseljenju muslimana u Tursku iz džemata Šahovići i Pavino Polje*; tu je i jedan *Memorandum sandžačkih muslimana* upućen 21. 11. 1924. kralju Aleksandru, kao i niz drugih dokumenata koji govore o stanju u Bijelom Polju početkom 1920-ih godina, prije pokolja, kako bi se razumio čitav kontekst i nasilje koje su provodili pojedine komite. To je važno, da bi se razumjela atmosfera u kojoj su ljudi živjeli poslije 1918. u tim krajevima.

Vrijedan dio knjige je i popis izbjeglica, odnosno spisak porodica iz Šahovića i Vraneške doline koje su se naselile u Islamovac i Čelić kod Brčkog.

Rastoder se potrudio da personalizira čitavu priču oko pokolja u Šahovićima, i zato je jedno poglavlje posvetio ličnostima koje su u vezi sa ovim pokoljem i daje njihove kratke biografije (Boško Bošković, muslimanske komite Jusuf Mehonjić i Husein Bošković, pravoslavne komite: Dulovići, Bulatovići – Radoš i Drago, koji su stvarno ubice Boška Boškovića, Nikodim Cemović – koji je bio okružni načelnik i „glavni podstrekač pokolja“, Milan Terić – šef finansijske uprave koga Rastoder

karakterizira kao „podstrekivača zločina“; bjelopoljski muftija Mustafa Salihbegović, te Huzeir-aga Dervović, koji su spašavali bjelopoljske muslimane).

Posljednji dio ove knjige Rastoder je posvetio raznim poteškoćama u vezi s obilježavanjem pokolja u Šahovićima, ideji o podizanju spomen-obilježja, djelovanju Odbora za obilježavanje 100-te godišnjice od genocida u Šahovićima, prijedlogu *Rezolucije o genocidu u Šahovićima* i reagiranje Vranešana na taj prijedlog. Naime, Vranešani su taj prijedlog ocijenili opasnim i provokativnim, te aktom koji „potpiruje mržnju i izaziva zlo“.

Uglavnom, ova knjiga Šerbe Rastodera je posvećena pokolju u Šahovićima, ona je historiografsko djelo, ali i „angažirano“ djelo čiji je cilj poduprijeti ideju da se zločin u Šahovićima 1924. okarakterizira kao zločin genocida. Malo je vjerovatno da će ta ideja iz ove knjige naći svoje ostvarenje. Principijelno – historičari imaju pravo i da ovakvo što predlažu. Ali, ako to i ne bude prihvaćeno – to ovoj knjizi ne može umanjiti njenu naučnu vrijednost.

Husnija Kamberović